

Omsorg i forandring

Omsorgens relationer

Rikke Sand Andersen¹

Tine Tjørnhøj-Thomsen²

Sara Lei Sparre³

¹Institut for Sundhedstjenesteforskning, Forskningsenheden for Almen Praksis, Syddansk Universitet & Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet

²Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet

³VIVE – Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd.

Andersen, Rikke Sand; Tjørnhøj-Thomsen, Tine & Sparre, Sara Lei. 2024. Omsorg under forandring: omsorgens relationer. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 41, 5-17.

Omsorg under forandring: Omsorgens relationer er det andet af to fortløbende temanumre. Som i det første temanummer ønsker vi at adressere den store opmærksomhed, omsorg som analytisk, empirisk og teoretisk genstandsfelt har fået de seneste år ved at bringe en række artikler, der beskriver tilblivelsen og forvaltningen af forskellige omsorgsløsninger eller omsorgspraksisser i en dansk kontekst. Vores motivation er båret dels af vores forskningsinteresser, og dels af en nysgerrighed på, hvordan samtidige forandringer i fordelingen af omsorgs ressourcer sætter sig i gennem og bliver synlige, og hvilke handlinger eller opmærksomheder, der betragtes eller anerkendes som omsorg. For hvad gemmer der sig af erfaringer, livsytringer, potentialer, kontroltab eller farer, om man vil, der hvor liv og verdener reproduceres eller vedligeholdes? Altså, dér hvor omsorg finder sted.

Stadig flere forskere peger på, at vi befinder os i en omsorgskrise, blandt andet fordi de eksisterende velfærdsmodeller er udfordret af udsigterne til flere ældre og flere syge (Hansen et al., 2021; Stockmarr & Frølich, 2024). I Danmark kommer dette til udtryk i velfærdspolitiske udmeldinger og forventninger om, at såkaldte "pårørende" skal løfte mere¹, at mere pleje og behandling skal flyttes fra hospitaller til private hjem, og at "vi som samfund" skal være klar til den "ældrebyrde", der for alvor rammer i 2030, hvor de plus 80-årige i 2030 vil udgøre mere end 7 pct. af befolkningen mod i dag knap 5 procent (Danmarks Statistik, 2020; Sundhedsstrukturkommissionen, 2024). Vi beskriver forandringerne mere indgående i introduktionen til det første temanummer *Omsorg under forandring: Omsorgens vilkår*, der også samler en række artikler med fokus på, hvad Helle Timm og kolleger (2024) i samme nummer beskriver som omsorgens vilkår, forstået primært som de historiske, politiske og institutionelle rammer, der har betydning for omsorgens udførelse. Nummeret rummer desuden artikler om velfærdsteknologi og omsorg (Meyer, 2024), det kreative som et potentiale i udforskning af professionelles omsorgsperspektiver (Damsgaard et al., 2024) og omsorgens konkrete relationelle og situerede tilblivelse(r) i forskellige institutionelle hierarkier (Aarhus, 2024; Frantzen et al., 2024; Hansen, 2024; Nielsen & Sparre, 2024). Mens vi i det første temanummer således primært havde fokus på, *hvad* der kendetegner omsorg, og *hvilke* behov eller livsytringer, der gøres til genstand for omsorg i forskellige institutionelle kontekster og i mødet med professionelle rationaler, fokuserer vi i dette andet temanummer på betydningen af omsorg i det hverdagslige, og de intime, herunder familiære, relationer.

En to... mange perspektiver på omsorg

Omsorgslitteraturen omfatter en bred vifte af tilgange, herunder STS-studier (Mol, 2011), kritisk feminisme (Tronto, 2013), slægtsskabsstudier (Howell, 2009), arbejds- og professionslitteratur (Hochschild & Machung, 2012) samt migration og globalisering (Rytter et al., 2021). Dertil undersøger en voksende fænomenologisk forskningslitteratur, hvordan visuelle eller mentale billeder kan bidrage til forståelsen af komplekse relationer, og hvordan subjektive og kollektive omsorgserfaringer bliver til uden at være ophængt i eksisterende strukturer, sprog eller vidensformer (Mattingly et al., 2022; Stevenson, 2018). De forskellige perspektiver bevidner, at omsorg som fænomen og begreb er svært helt at få hold på. Omsorg kan på én gang være konkret og livsnødvendig, som når syge, svækkede eller nyfødte individer får hjælp til at holde varmen eller få noget at spise.

Men den er også relationel, materiel og politisk, som når den bliver genstand for konflikt eller mellemmenneskelige forhandling. Og den kan være diffus, uventet og usynlig, som når den tager form som opmærksomhed eller kærlighed i kunst eller minder. Dette temanummers bidrag berører alle disse forhold, og går på forskellig vis i dialog med teoretiske inspirationer fra den brede omsorgslitteratur. Bidragene har dog det til fælles, at de berører to fremtrædende pointer, der går på tværs af litteraturen. Den første pointe er, at omsorg er produktiv. Det at give og modtage omsorg, og at forvalte og forhandle, hvad der er god omsorg og for hvem, (re)producerer også sociale hierarkier, forbundethed og gode eller dårlige liv (Buch 2018, Tronto 2013). Det beskriver vi som omsorgens produktive potentialer. Den anden pointe er, at omsorg er et flertydigt fænomen, der på den ene side kan indebære kærlighed, varme, empati, hjælp og støtte, men som på den anden side også kan være kontrollerende, kvælende eller en kilde til udmattelse og afstandtagen.

Omsorgens produktive potentialer

Antropologisk slægtskabslitteratur er et vigtigt første afsæt for en forståelse af omsorgens produktive potentialer. Forståelser af, hvad der konstituerer og skaber slægts- og familieskab, formes uvægerligt af historiske, kulturelle, sociale og politiske forhold og rammesætter dermed også, hvordan omsorg udveksles mellem generationer og ægtefæller (Carsten, 2017; Kroløkke et al., 2015). Slægtsskabsstudiernes beskrivelser af omsorg har udviklet sig fra at være en implicit del af slægtsskabssystemers sociale forpligtigelser og funktioner (f.eks. Radcliffe-Brown, 1931) til at blive et centralt fokusområde i undersøgelser af familiens og slægtskabsrelationers særlige tilblivelse og praksis. Fra midten af 1980'erne blev gængse forståelser af slægtskab og familie udfordret af fremvæksten af nye familieformer og reproduktive teknologier. Disse udviklinger blev en dynamo for kritisk analytisk nytænkning af slægtskab (Tjørnhøj-Thomsen, 2003, 2004, 1999). Der kom større fokus på socialt situeredes aktørers forskellige slægtskabspraksisser (fx i relation til køn og alder), forhandlinger og på hverdagslivets socialiteter. I kølvandet herpå opstod en analytisk opmærksomhed på de konflikter, ambivalenser og paradokser, der opstår, når forventninger og forpligtelser i slægtskabsrelationer ikke indfries (cf. Gammeltoft, 2014; Svendsen, 2006; Tjørnhøj-Thomsen, 2003, 2004).

Slægtskab forstås her ikke som biologisk eller genetisk givet, men snarere som praksis og proces, hvor omsorg udgør en væsentlig akse. For eksempel introducerer den norske antropolog Signe Howell (2003, 2009) i sine studier af

norske adoptivfamilier begrebet *kinning* som betegnelse for den proces, gennem hvilket et foster, et barn eller en person uden for familien gøres til slægtning gennem forskellige praksisser og handlinger. I *Cultures of Relatedness, New Approaches to the Study of Kinship* redigeret af Janet Carsten i 2000 finder vi flere beskrivelser af, hvordan daglige praksisser som madlavning og deling af måltider spiller en central rolle i etableringen og vedligeholdelsen af slægtskabsrelationer. Carsten argumenterer for at udforske slægtskab som de måder, hvorpå mennesker definerer, føler og praktiserer *forbundethed* (Carsten, 2000). Marshall Sahlins introducerer i *What Kinship is – and What it is Not* (2013) begrebet *mutuality of being* (gensidig væren) (Ibid., 28) med henblik på at undersøge, hvordan mennesker skaber og opretholder slægtskabsbånd, og hvad det betyder at være forbundet på måder, der overskrider biologiske relationer. Han argumenterer for, at “*Kinfolk are persons who are parts of one another to the extent that what happens to one is felt by the other. Meaningfully and emotionally, relatives live each other’s lives and die each other’s deaths*” (Ibid., 2).

Omsorg, forstået som det at hjælpe hinanden med at trives, at overleve, at overkomme farer, at få varme og mad, er ifølge både Sahlins og Carsten central for menneskelig *forbundethed*, både i forbindelse med og i fraværet af biologisk slægtskab. Derudover er *forbundethed* en dybt forankret social og kulturel erfaring af følelsesmæssig og meningsfuld tilknytning, der etableres gennem ritualer, udveksling af mad og navne, og sociale praksisser som omsorg.

Beskrivelser af omsorgens produktive potentialer findes dog ikke kun i slægtskabslitteraturen. Med fremkomsten af feministisk antropologi og politologi i 1970erne blev monetære, politiske og affektive dimensioner af omsorgsarbejdets produktive potentialer mere fremtrædende. Politologen Joan Tronto (2013) fremhæver for eksempel, hvordan kvinders omsorgsarbejde er centralt for opretholdelsen af sociale relationer, husholdninger og samfundets monetære produktion, men forbliver usynligt, fordi omsorgen ikke bidrager til de former for værdisætning (f.eks. økonomisk overskud), der fremhæves i neoliberale staters forståelse af overskud eller værdi (se også Ahmed, 2008; Holten, 2024; Rapp & Ginsburg, 2024, Buch 2018). I bogen *Inequalities of Aging* fra 2018 beskriver den amerikanske antropolog Elana Buch gennem detaljerede personportrætter af ældre middelklasseborgere i Chicago, hvordan udførelser af omsorg både opretholder professionelle plejeres prekære livsforhold og ældre amerikaneres moralske forestillinger om det gode liv (2018). Ved at betale omsorgsarbejdere (ofte fattige migranter) for at komme i de ældre menneskers hjem og hjælpe dem med at købe ind, gøre rent, komme i bad og ‘socialisere’ kan de ældre mennesker

opretholde en hverdag, der understøtter deres moralske forestillinger om et seniorliv som aktive og selvstændige medborgere. Samtidig vedligeholder de politiske rammer og dårlige økonomiske vilkår, som omsorgsarbejdet udføres under, omsorgsarbejdernes prekære livssituationer. Ved at se på, hvad omsorg producerer, får vi ifølge Buch blik for:

...the messy, disparate forms of practice through which people work to make life happen, and how these practices continually bring particular kinds of persons, social relations, and political economies into being (Buch, 2018, 12).

Omsorgens tvetydighed

Buch beskriver som nævnt, hvordan omsorgsarrangementer i Chicago (ibid.) producerer økonomiske, sociale og racemæssige uligheder, men hendes arbejde peger også på en anden vigtig pointe: at omsorg ikke er entydigt positivt, men kan have negative konsekvenser afhængigt af konteksten og relationerne mellem de involverede parter. Det er, som kort beskrevet ovenfor, også en analytisk pointe, der fremskrives i nyere slægtskabsliteratur. De fleste sociale relationer (f.eks. venskaber eller slægtskaber) rummer både aflastende og belastende elementer. I særnummeret *"It Runs in the Family"*. Exploring Contagious Kinship Connections (Meinert & Grøn, 2020) undersøger Lotte Meinert og Lone Grøn traumer og lidelser som en form for social smitte, der løber på tværs af generationer. Traumer kan hjem søge individer og familier på tværs af generationer gennem ejendele, minder eller omsorgspraksisser og resultere i eksistentielt udfordrede samliv.

Samme tvetydighed kendetegner omsorgen mellem stat og borgere. I *Life Beside Itself: Imagining Care in the Canadian Arctic* (Stevenson, 2014) undersøger antropologen Lisa Stevenson omsorgens paradoksale og sammensatte natur i konteksten af to historiske kriser blandt canadiske inuitter: tuberkuloseepidemien fra 1940'erne til 1960'erne og selvmordsepidemien fra begyndelsen af 1980'erne. Stevenson peger på, at den canadiske regerings forsøg på at etablere velfærdslignende interventioner over for inuitterne slog fejl, da de fokuserede mere på at holde folk fysisk i live uden at tage hensyn til de sociale og kulturelle aspekter af inuitternes liv. Med inspiration fra Foucault beskriver Stevenson den canadiske stats biopolitiske omsorg som 'anonym omsorg' (2014, 87). Hun viser, hvordan selvmordsforebyggelse administreres gennem telefon-hotlines, og tuberkuloseepidemien blev forsøgt inddæmnet ved at flytte syge individer flere tusinde kilometer væk hjemmefra, ofte i flere måneder ad gangen. Det, der fra den canadiske stats side blev betragtet som omsorg, endte for inuitterne med at være

fremmedgørende og ødelæggende. Anonym omsorg, siger Stevenson, anerkendte ikke de komplekse sammenspil mellem drømme, navne, steder og relationer, der prægede inuitters etiske og sociale praksisser. Stevenson påpeger, at den gode omsorg er meningsfuld og kulturelt forankret, hvorfor omsorg ikke kun bør rettes mod fysisk overlevelse, men også mod at gøre plads til "den andens eksistens" ("*make space for the existence of another*") (2018, 157).

I bogen *Minoritetsældre og selvudpegede hjælpere* (Rytter et al. 2021) viser Mikkel Rytter, Sara Lei Sparre, Abir Mohamad Ismail og Anika Liversage, hvordan etniske minoritetsfamiliers brug af den såkaldte "selvudpegede hjælperordning" under Serviceloven i Danmark er en måde at leve op til både kravet om beskæftigelse for borgere i den arbejdsdygtige alder og ældre familiemedlemmers ønske om at blive draget omsorg for af deres nærmeste. Ordningen, som er ment som en hjælp til de familier, der ikke ønsker hjælp fra kommunalt plejepersonale, gør det muligt for etniske minoritetsfamilier at følge religiøse fordringer og kulturelle traditioner og yde kærlig omsorg på tværs af generationer. Forfatterne viser, at hver familie bliver et *moralsk laboratorium* (Mattingly, 2014), hvor man løbende forhandler fordeling af omsorgsopgaver. Imidlertid sætter statens hjælp sig også igennem som en række dilemmaer og paradokser, hvor både de kommunale aktører og omsorgsgiverne i familierne indgår en form for *tavshedsoverenskomst*, der i årevis fastholder omsorgsgiverne i uforvarlige og prekære arbejdsforhold, fordi familierne frygter at miste ordningen og dermed både indtægten og muligheden for at drage omsorg for deres ældre familiemedlem. Omsorg er flertydig og kan være belastende at give og modtage og rammesættes af forskellige kommunale og statslige omsorgsarrangementer.

Temanummerets artikler

Følgende er en kort præsentation af temanummerets bidrag. De undersøger alle omsorg på tværs af professionelle og intime relationer og kontekster samtidig med, at de behandler omsorgens produktive potentialer og fastholder et nuanceret blik på omsorg som et tvetydigt og sammensat fænomen. I vores præsentation af artiklerne begynder vi i det private, intime rum – i hjemmet hos de ældste – og bevæger os gradvist tættere på det offentlige rum via "pårørendes" erfaringer, kommunale omsorgsinfrastrukturer, online fora og teatrets og kunstens omsorgspotentiale.

I artiklen *Dagens gode gerning: Om omsorg og moralsk arbejde blandt de ældste* undersøger Stine Grønbæk Jensen, hvordan nogle af de ældste mennesker i Danmark erfarer og håndterer at modtage omsorg fra deres familie, og hvordan de

skaber mening med denne omsorg. Undersøgelsen er baseret på en antropologisk undersøgelse i Sorø Kommune blandt 15 kvinder og fem mænd, som alle var omkring 90 år. Deltagernes livssituation var forskellig: de fleste boede alene, enkelte boede med ægtefælle, og nogle få boede på plejehjem. Også karakteren af deres relationer og forbundethed til familiemedlemmer varierede: flere af deltagerne klarede sig selv, mens andre fik kommunal hjemme(syge)pleje. Analytisk er Jensen særligt interesseret i, hvordan de ældste bestræber sig på at skabe mening med og håndtere den sene alderdoms særlige vilkår og afhængighed af andre, i særlig grad familien, og hvordan de i den forbindelse forhandler og aktiverer værdier. Inspireret af især Cheryl Mattinglys begreb *moralsk arbejde* (2014), viser Jensen, at det fremherskende ideal om aktiv aldring og dets iboende moralske krav til såvel de ældre som deres børn kommer til udtryk i de ældstes beskrivelser af de mange forskelligartede aktiviteter, som deres hverdagsliv rummer: pasning af børnebørn, havearbejde, forskellige former for fysisk aktivitet og frivilligt arbejde. De fleste måtte imidlertid erkende, at de i deres sene alderdom ikke fortsat kunne leve op til idealet, og de var bekymrede for deres tiltagende afhængighed af andre. Imidlertid genforhandler de ældste ifølge Jensen en mening med tilværelsen ved aktivt at omformulere idealet om "aktiv aldring", så det passer til deres livssituation. Det gør de ved at trække på værdier og dyder fra tidligere perioder af deres liv. For eksempel skaber Agnes – artiklens hovedperson - mening med sin afhængighed af andre ved i sin fortælling at forbinde kroppens svækkelse med et langt, nyttigt og arbejdsomt liv. Som Jensen anfører, vrister Agnes dermed "kroppen fri af den uværdighed, som det moralske imperativ om aktiv aldring og selvhjulpethed på mange måder tilskriver den". Selvom Agnes glædes ved den omsorg, hun får fra familien, forsøger hun at balancere relationen på en måde, hvor hun forbliver en moralsk aktør som mor og bedstemor. Bestræbelsen på at skabe mening og forblive moralske aktører afhænger også af karakteren af den ældstes relationer til og bekræftelser fra børnene. For det er ikke alle, der ser familien så meget, som de kunne ønske sig. Forventninger om, at børnene træder til, kan desuden forstærke de ældres følelse af at være en byrde og bringe skuffelse og skam ind i relationerne mellem de ældste og deres børn.

I artiklen *Moralske regnskaber: pårørendes forhandlinger i omsorgen for deres nærmeste* fokuserer Jonas Winther, Kirsten Louise Brock Pedersen og Line Hillersdal på voksne døtres omsorg for deres syge og alderssvækkede forældre. Med udgangspunkt i interviews med midaldrende og ældre kvinder, som spiller en aktiv rolle i omsorgen for deres forældre, undersøger forfatterne, hvordan både velfærdspolitiske bevægelser og intergenerationelle forpligtelser vedrørende involvering af pårørende i omsorgen for ældre familiemedlemmer former

den måde, hvorpå døtrene forhandler med sig selv om, hvorfor og hvordan de skal engagere sig og lade sig forpligte i familien og som borger i samfundet. Vi kommer helt tæt på Lisbeth og Charlotte, som begge er i 60erne. Både Lisbeths mor og Charlottes far lider af fremskreden demens og bor på plejehjem. Lisbeth oplever, hvordan morens sygdom gør det anstrengende og næsten umuligt at kommunikere med moren, samtidig med, at hun af hensyn til både moren og det travle plejepersonale også hjælper med toiletbesøg og bleskift. Charlotte oplever også travlheden og bureaukratiet i ældreplejen, hvilket frustrerer hende og får hende til at gå op i, hvad hun får, og hvad hun giver i relation til velfærdsstaten. Begge kvinder er pressede, fordi de også ønsker og føler sig forpligtede til at være der for andre familiemedlemmer og vedligeholde relationer, både i nutiden og med et ønske om selv at modtage intergenerationel omsorg i fremtiden. Forfatterne viser, hvordan kvinderne med "et sammensat sprog bestående af både objektiverende og kvantificerende termer og subjektive og følelsesladede vendinger" beskriver omsorg "som en form for ressource og en ressourcekrævende aktivitet, der nødvendiggør skarpe prioriteringer og aktiv forvaltning" i hverdagen. Med inspiration fra forskellige perspektiver i den antropologiske omsorgsforskning præsenterer forfatterne begrebet *moralske regnskaber* som er et udtryk for kvindernes kontinuerlige moralske arbejde med at "evaluere [...] deres egne og andres omsorgshandlinger, mens de afprøver, hvilken moralsk målestok, der skal danne grundlag for, hvad der udgør god omsorg".

I artiklen *Sammen om omsorg og sygdom: ældre ægtepars hverdagsliv, når begge er syge* undersøger Helle Wendner Vedsegaard og Gitte Wind, hvordan hverdagslivet udfolder sig blandt ældre ægtepar, hvor begge er syge og hinandens pårørende. Artiklen er baseret på dybdegående interviews med fem samboende ægtepar i alderen 70-90 år, hvor alle havde forskellige behandlingskrævende sygdomme som kræft, hjertesygdom, gigt, diabetes og blodprop i hjernen, og var derfor afhængige af hjælp fra andre. Vedsegaard og Winds analyse er blandt andet inspireret af Joan C. Trontos omsorgsetik (Tronto, 1994) og Cristina Joy Torgé's begreb *mutual care as freedom* (Torge, 2014). Forfatterne viser, hvordan omsorgsbehovene hos de respektive ægtefæller ofte er forskellige og skaber en såkaldt skæv omsorgsbalance i, hvem der giver omsorg. Skævheden indtræder, når den ene ægtefælle må påtage sig både praktiske opgaver i hjemmet og opgaver, der er relateret til både ægtefællens og egen behandling (fx ringe til hjemmeplejen, hjælpemiddelcentralen og andre instanser). Den moralske forpligtelse og det at give omsorg til ægtefællen kan, viser forfatterne, generere konflikter mellem ægtefællerne, blive en byrde og foranstalte en slags omsorgstræthed. Samtidig kan omsorgsskævheden forårsage skyldfølelse hos den, der modtager omsorgen. Vedsegaard og Wind beskriver

imidlertid også flere eksempler på situationer, hvor ægteparrene formår at være fælles om hverdagslivets omsorgsopgaver. De skaber en tosomhed – eller med Marshall Sahlins begreb, *mutuality of being* – der giver dem en slags frihed i dagligdagen, idet de f.eks. ikke skal vente på hjemmeplejen. Også ægtepar, der er helt afhængige af hjemmepleje, kan gennem gensidig omsorg skabe frirum (fysisk, psykisk og socialt) fra formel omsorg og dermed frihed til at være sig selv, og sammen opleve “sprækker af lys i et hverdagsliv med sygdom”, som Vedsegaard og Wind formulerer det. Vedsegaard og Wind viser således, hvordan omsorg flyder på forskellig vis mellem ægtefællerne, hvilket udfordrer den dikotomiske forståelse af, hvem der er patient og hvem der er pårørende i mødet med velfærdsstatens sundhedsprofessionelle.

I artiklen *Tilpasning, vurdering og distribution af 'behov' i den kommunale hjemmepleje som omsorgsinfrastruktur* undersøger Anna Louise Skovgaard samarbejdsrelationer og forhandlinger om omsorgsbehov mellem plejepersonale, borgere og deres familiemedlemmer i den kommunale hjemmepleje. Artiklen er baseret på etnografisk feltarbejde blandt mennesker med flere kroniske sygdomme og gentagne akutte indlæggelser. Skovgaard trækker i analysen på en forståelse af omsorg fra STS-studier som noget, der hele tiden er under tilblivelse i konkrete situationer og praksisser. Den kommunale hjemmepleje undersøges som en 'omsorgsinfrastruktur', der indeholder forskellige 'socio-tekniske arrangementer', som tilsammen muliggør udøvelse af professionel omsorg i hjemmet. Med udgangspunkt i to cases, Ingrid og Paul, viser Skovgaard, hvordan hjemmeplejen ikke blot imødekommer allerede eksisterende behov, men også skaber arbejde for borgeren og borgerens nærmeste i form af tilpasningsarbejde (af hverdagens rytmer og rutiner, hjemmets indretning samt koordinering af aftaler med andre dele af sundhedsvæsenet), vurderingsarbejde (af egne behov og kræfter) og omsorgsarbejde (for plejepersonalet). Et eksempel er Pauls hjælp til at få støttestrømper på. Den konkrete hjælp til støttestrømperne er for plejepersonalet en 'hurtig' indsats, men bevillingen krævede en længere og for Paul udmattende behovsvurdering, samtidig med at Paul hver dag lægger mange kræfter i at stå tidligt op og gå i bad for at være klar, når plejepersonalet ankommer. Skovgaard argumenterer således for, at det udtalte fokus på individuel behovsvurdering og bevilling hjemmeplejen som infrastruktur er med til at skjule det store arbejde, som borgere, deres nærmeste og plejepersonalet udfører i dagligdagen, og som muliggør professionel omsorg i hjemmet, fremfor at synliggøre og bygge videre på den omsorgsstruktur, som i de fleste tilfælde allerede er tilstede.

I artiklen *Online omsorg for patienter med kroniske lidelser* undersøger Loni Ledderer, Amanda Karlsson og Carsten Stage omsorgspraksisser i brugerdrevne

onlinefællesskaber, Kroniske Influencers på Instagram og Kroniske Smertepatienter på Facebook. På baggrund af interviews og spørgeskemadata giver artiklen et indblik i, hvad individer, der lever med kroniske lidelser, udveksler af støtte og gode råd i online fora. Forfatterne beskriver, hvordan det, de kalder *online omsorg*, er foranderligt og fleksibelt: Udvekslinger starter oftest med at handle om sygdomsspecifikke emner som smerter eller medicin men kan udvikle sig til også at indbefatte mere detaljerede, hverdagslige erfaringer om livet med smerter eller træthed. For brugere, der på grund af smerter eller træthed har svært ved at deltage i sociale aktiviteter uden for deres eget hjem, kan adgangen til online omsorg være en kilde til at etablere og vedligeholde venskaber. Online omsorg er også temporalt fleksibelt. Instagram og Facebook holder ikke lukket, og "der er altid nogen, der er vågen", som en af studiets informanter sagde, hvilket kan være befordrende, hvis man har brug for selskab til at komme igennem "en mørk nat". Forfatterne argumenterer på baggrund heraf for, at online omsorg kan forstås som en kontrast til det etablerede sundhedssystem, hvis fleksibilitet primært er rettet mod de sundhedsprofessionelle. Adgangen til online fællesskaber og online omsorg er en mulighed for brugere og patienter for at producere og etablere rammerne for den type omsorg, de har brug for på tidspunkter, hvor de har brug for den.

Temanummeret afrundes af essayet *Transformation gennem teater i Fluks' fænomenologiske fodspor* af Janne Brammer Damsgaard, Jens Peter Jensen og Svend Brinkmann, som undersøger, hvordan performanceteater kan skabe dybe følelsesmæssige og kropslige oplevelser. Ved at kombinere teater, sygepleje, filosofi og psykologi argumenterer forfatterne for, at kunstens værdi ikke kun ligger i dens terapeutiske potentiale men også i dens evne til at interagere med grundlæggende menneskelige dynamikker. Performanceteater, som det udføres af Teater Fluxs, udfordrer publikum til at åbne deres sind og lade sig bevæge, hvilket forfatterne med henvisning til Daniel Stern (2013), argumenterer "involverer skift i opmærksomhed, interesse og livlighed". Ved at inddrage elementer som lys, lugt, berøring og egne minder, skaber teatret en sensorisk og følelsesmæssig oplevelse, der kan føre til dybe, transformative indsigter. Kunst har, ifølge forfatterne det, de med Stern referer til som vitalitetseffekter, forstået som små men kraftfulde, ændringer i menneskers indre følelsesstilstande. Kunsten og her teatres rolle i samfundet bør derfor ifølge forfatterne ikke kun ses i lyset af dens terapeutiske potentiale, men også som en kraft, der kan fremme forståelse, forbindelse og omsorg. Kunst kan skabe forbindelser mellem mennesker og udfordre eksisterende logikker i omsorgs- og sundhedssektoren, blandt andet ved at etablere omsorgs- og samværsmodaliteter, der "når ud over det talte sprog". Dette kan være en fordel

i omsorgsarbejdet med individer, der lider af demens. Afslutningsvis opfordrer essayet til en dialog om kunstens plads i samfundet og dens iboende værdi. Ved at inkludere perspektiver fra grupper, der sjældent høres, som mennesker med demens og social- og sundhedshjælpere, ønsker forfatterne at fremme en bredere forståelse af kunstens potentiale for omsorg og sundhed. Kunst er ikke "bare æstetik", det bærer også i sig et transformativt potentiale.

Afslutning

Temanummerets bidrag illustrerer hvordan individers, kollektivets og samfunds trivsel, opretholdelse og kontinuitet afhænger af omsorg. De viser også, at udførelser af omsorg samt omsorgsarbejdets relationelle, monetære og strukturelle vilkår er produktive, og at omsorg ikke entydigt er at forbinde med det gode. Artiklerne minder os dermed om en klassisk, kritisk feministisk etos: At det personlige og det intime også (altid) er politisk. De måder, vi interagerer med hinanden på i vores private liv, påvirker og påvirkes af større sociale og politiske systemer (Stevenson, 2014; Tronto, 2013). Hermed supplerer de to temanumre hinanden, idet vi i første nummer fokuserer på omsorgens vilkår (det politiske eller strukturelle), og siden i dette andet nummer fokuserer på omsorgens relationer (det intime og familiære). Og i gennemgangen af artiklerne bliver det tydeligt, at det politiske og det intime – fremfor at være afgrænsede genstandsfelter – snarere fungerer som udgangspunkter for undersøgelser af omsorg under forandring.

God læselyst!

Litteratur

- Aarhus, R. (2024). Omsorg i accelereret kræftudredning: En analyse af forventninger til og forhandlinger om pårørendeinddragelse. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.136535>
- Ahmed, Sara. (2008). *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822388074>
- Buch, E. D. (2018). *Inequalities of Aging. Paradoxes of Independence in American Home Care*. New York University Press.
- Carsten, Janet. (2017). *Cultures of relatedness: New approaches to the study of kinship* (Janet Carsten, Ed.) [Article]. Cambridge University Press.
- Damsgaard, J. B., Dyring, R., & Grøn, L. (2024). Et essay om hverdagslivets kreative omsorgspotentialer. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.136837>

- Frantzen, S. E., Dam, M. S., & Gjødsbøl, I. M. (2024). Ansvarshierarki i lægemiddelomsorgen på plejehjem. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.136459>
- Gammeltoft, T. (2014). *Haunting images : a cultural account of selective reproduction in Vietnam*. University of California Press.
- Hansen, H. P. (2024). Fra behandlingsrettet rationalitet til omsorgsrationalitet. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.143312>
- Hansen, L. L., Dahl, H. M., & Horn, L. (2021). *A Care Crisis in the Nordic Welfare States?: Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*. Policy Press. <https://doi.org/10.46692/9781447361374>
- Hochschild, A., & Machung, Anne. (2012). *The second shift : working families and the revolution at home*. Penguin Books.
- Holten, Emma. (2024). *Underskud: om værdien af omsorg*. Politiken.
- Howell, S. (2003). Kinning: the Creation of Life Trajectories in Transnational Adoptive Families *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 9(3), 465–484. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.00159>
- Howell, Signe. (2009). *The kinning of foreigners: transnational adoption in a global perspective* Berghahn Books.
- Kroløkke, C., Myong, L., Adrian, S. W., & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2015). *Critical kinship studies*. Rowman & Littlefield International, Ltd.
- Mattingly, C., Grøn, L. (2022) (ed.). *Imagistic care : growing old in a precarious world*. Fordham University Press.
- Mattingly, Cheryl. (2014). *Moral Laboratories: Family Peril and the Struggle for a Good Life*. University of California Press.
- Meinert, L., & Grøn, L. (2020). "It Runs in the Family". Exploring Contagious Kinship Connections *Ethnos*, 85(4), 581–594. <https://doi.org/10.1080/00141844.2019.1640759>
- Meyer, A. (2024). Changing Roles of GPS-Tracking in Dementia Care. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.136522>
- Mol, Annemarie. (2011). *The logic of care: health and the problem of patient choice*.
- Nielsen, S. H., & Sparre, S. L. (2024). Rum til omsorgens sprog: Plejkrævende ældre og SOSU-elever med migrantbaggrund i Danmark. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.136237>
- Radcliffe-Brown, A. R. (1931). THE SOCIAL ORGANIZATION OF AUSTRALIAN TRIBES [Article]. *Oceania*, 1(4), 426–456. <https://doi.org/10.1002/j.1834-4461.1931.tb00015.x>
- Rapp, R., & Ginsburg, F. (2024). *Disability Worlds* (1st ed.) [Book]. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9781478059394>
- Rytter, M. (2021). *Minoritetsældre og selvudpegede hjælpere : kommunal velfærd og omsorg i forandring* (M. Rytter, Ed.) [Book]. Aarhus Universitetsforlag.
- Sahlins, M. (2013). *What Kinship Is-And Is Not* [Book]. University of Chicago Press.
- Statistik, D. (2020). *Befolkningsfremskrivninger 2020-2060*.
- Stern, D. N. (2013). *Det nuværende øjeblik i psykoterapi og hverdagsliv* [Book]. Hans Reitzel.
- Stevenson, Lisa. (2018). *Life beside itself : imagining care in the Canadian Arctic*. University of California Press.
- Stockmarr, A., & Frølich, A. (2024). Clusters from chronic conditions in the Danish adult population. *PLoS One*, 19(4), e0302535–e0302535. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0302535>

- Sundhedsstrukturkommissionen. (2024). *Sundhedsstrukturkommissionens rapport. Sammenfatning. Beslutningsgrundlag for et mere lige, sammenhængende og bæredygtigt sundhedsvæsen.*
- Svendson, M. N. (2006). The social life of genetic knowledge: A case-study of choices and dilemmas in cancer genetic counselling in Denmark. In *Medical Anthropology: Cross Cultural Studies in Health and Illness*. <https://doi.org/10.1080/01459740600667120>
- Timm, H., Jess, M., Hindhede, A. L., Møller, T., Andersen, C., & Larsen, K. (2024). Omsorg som kærlighed, arbejde og fag. Spor i skandinavisk omsorgsforskning relateret til sundhed og sygdom, 1980 – 2020.. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom Og Samfund*, 22(40). <https://doi.org/10.7146/TFSS.V22I40.136961>
- Tjørnhøj-Thomsen, T. (2003). Childlessness, procreative technologies and the creation of new mythologies. *Folk*.
- Tjørnhøj-Thomsen, T. (2004). Medicinsk teknologi og usikker viden [Article]. *Humaniora*.
- Tjørnhøj-Thomsen, Tine. (1999). *Tilblivelseshistorier: barnløshed, slægtskab og forplantningsteknologi i Danmark.*
- Torge, C. J. (2014). Freedom and Imperative: Mutual Care Between Older Spouses With Physical Disabilities. *Journal of Family Nursing*, 20(2), 204–225. <https://doi.org/10.1177/1074840714524058>
- Tronto, J. C. (1994). *Moral boundaries : a political argument for an ethic of care*. Routledge.
- Tronto, J. C. (2013). *Caring Democracy : Markets, Equality, and Justice*. New York University Press. <https://doi.org/10.18574/9780814770450>